

Лихошерстова М. Ю.,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ТРАНСПОЗИЦІЯ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ МИНУЛОГО І ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСІВ У СФЕРУ МАЙБУТНЬОГО (на матеріалі сучасних арабської і української мов)

Стаття присвячена проблемі вираження майбутнього часу непрямыми засобами мови в неспоріднених мовах. Був визначений його єдиний семантичний інваріант та особливості транспозиції дієслівних форм минулого і теперішнього часів у сферу майбутнього. Особлива увага приділена зіставному аналізу транспозиції дієслівних форм в арабській і українській мовах.

Ключові слова: майбутній час, транспозиція, семантичний інваріант, дієслівна форма минулого часу, дієслівна форма теперішнього часу.

Статья посвящена проблеме выражения будущего времени непрямыми средствами языка в неродственных языках. Был определен его семантический инвариант и особенности транспозиции глагольных форм прошедшего и настоящего времени в сферу будущего. Особое внимание уделено сопоставительному анализу транспозиции форм глаголов в арабском и украинском языках.

Ключевые слова: будущее время, транспозиция, семантический инвариант, глагольная форма прошедшего времени, глагольная форма настоящего времени.

The article is devoted to the problem of perception and expression of future time by indirect language means in unrelated languages. Was found its semantic invariant and transposition peculiarities of verbal forms of past and present tense to the sphere of the future. A special attention is paid to the comparative analysis of verbal forms transposition in Arabic and Ukrainian languages.

Keywords: future tense, transposition, semantic invariant, verbal form of past tense, verbal form of present tense.

Постановка проблеми. Майбутній час як характеристика реальних потенцій розвитку має абсолютне значення. Він пов'язаний з процесом розвитку, ним ми називаємо не просто те, чого ще немає, а те, що ми сподіваємося побачити здійсненим. Майбутнє «пов'язане з однією із найцінніших властивостей особистості й людських колективів – із властивістю активності» [1, с. 68]. Незважаючи на значну кількість досліджень у мовознавстві, пов'язаних із явищем майбутнього часу, жодна з робіт не надає чіткого й цілісного аналізу функціонування не лише форм майбутнього часу, але й форм минулого і теперішнього часу, що, реалізуючись у категоріальній ситуації, можуть виражати саме майбутнє. Тим більше це стосується зіставного аналізу особливостей транспозиції в арабській і українській мовах. Цим і зумовлюється **актуальність** нашого дослідження. **Мета** нашої розвідки – визначення особливостей транспозиції дієслівних форм минулого і теперішнього часів у сферу майбутнього в сучасних арабській і українській мовах.

Для досягнення поставленої мети нам потрібно вирішити наступні **завдання**: 1) віднайти єдиний семантичний інваріант майбутнього часу; 2) визначити особливості транспозиції дієслівних форм минулого і теперішнього часів у сферу майбутнього кожної з досліджуваних мов; 3) визначити аломорфні й ізоморфні риси транспозиції дієслівних форм у площину майбутнього часу зіставлюваних мов.

Наукові результати. Універсальна мовна категорія майбутнього часу має широкі семантичні границі і цілу низку додаткових значень. До них ми можемо віднести модальні значення (бажання, спонукання, необхідність, обов'язковість і т. д.), обмеження і дроблення часового відрізка (поняття «близького майбутнього», «віддаленого майбутнього») і т. д. Ці додаткові значення знаходяться у відношенні підпорядкованості основному категоріальному значенню. Вони можуть «згасати» або посилюватися в залежності від основного категоріального значення [6, с. 81]. Також варто згадати і про меншу деталізацію майбутнього часу з точки зору протікання дії порівняно з минулим [7, с. 66]. «Ознакою приналежності до даної семантичної категорії є поняття віднесеності до майбутнього, проекція в майбутнє, прогнозування на відрізок часу, що лежить далі моменту мовлення» [6, с. 82].

В арабській і українській мовах майбутній час представлений достатньо складною системою. Оскільки метою нашої розвідки є дослідження саме транспозиції дієслівних форм у сферу майбутнього, ми не будемо торкатися ядерних одиниць, які первинно виражають майбутній час, а розглянемо непрямі одиниці, які набувають здатність залежно від контексту відносити дію до сфери майбутнього. В арабській і українській мовах до таких одиниць відносяться форми дієслова минулого і теперішнього часів, транспоновані у сферу майбутнього.

Дієслівні форми теперішнього часу як в українській, так і в арабській мовах, реалізуючись в категоріальній ситуації, можуть функціонувати у значеннєвій сфері майбутнього часу. Таке функціонування, а саме вираження не первинних категоріальних функцій, а вторинних, які більшою мірою залежать від контексту, ми і називаємо транспозицією. Близька взаємодія мікрополя (МП) теперішнього часу з МП майбутнього характерна для обох досліджуваних мов. Навіть для МП минулого часу не є типовим такий значний перетин мікрополів.

Теперішній час із значенням майбутньої дії реалізується як: 1) **теперішній наміченої дії**, передає незворотність дії, впевненість у її реалізації, а отже близьке майбутнє [4, с. 11 – 12]: *Сьогодні їду до Маріуполя, квиток вже в кишені (З газети)*; 2) **теперішній негайної дії**, тобто дія має відбутися через мінімальний проміжок часу після моменту мовлення: *Я... я зараз їду до неї. Не віриш? Я вже б давно пішов, та стерегли мене, не пускали, Луко, дві дикі звірихи: соромливість і вовкуватість. А сьогодні, всю ніч виходивши, я нареши їх втопив, проклятих, і приснав. Сплять. І я піду! Зараз! (М. Куліш)*. Найчастіше у функції прогнозованого й негайного теперішнього зустрічаються дієслова «індивідуальним лексичним значенням яких у позиції присудка є значення фізичного переміщення у просторі, належності» [5, с. 172 – 173], як наприклад *від'їжджати, повертатись, наздоганяти*

тощо; 3) теперішній актуалізованого майбутнього, що називає майбутню дію як таку, що відбувається в момент мовлення. Таким чином події ніби наближаються до читача. Важливою особливістю є вживання однієї дієслівної форми теперішнього часу, коли її семантика суперечить темпоральності контексту.

Віднесення теперішньої дії у сферу майбутнього відбувається за допомогою таких часових маркерів, як *завтра, за годину, скоро, наступного тижня, незабаром*, наприклад: **Через дві години наш потяг відправляється** (З газети). Віднесеність дії до майбутнього може також передаватися сусідством із формами майбутнього недоконаного, впливати із загального значення контексту [4, с. 11].

В арабській мові дієслівна форма теперішньо-майбутнього часу $لْغَفَي$, реалізуючись у категоріальній ситуації, також може виконувати функцію майбутнього часу. Хоча в деяких мовах форма теперішньо-майбутнього часу може вживатися рівноцінно як на позначення майбутнього, так і теперішнього часу, існує думка, що немає підстав вважати форму $لْغَفَي$ саме дієслівною формою майбутнього часу, оскільки «значення граматичного майбутнього ця форма набуває у вмотивованому контексті, тоді як граматичне теперішнє вона виражає сама по собі, не потребуючи додаткових показників» [8, с. 12].

Виражаючи дію, яка відбувається в момент мовлення, дієслівна форма теперішньо-майбутнього часу $لْغَفَي$ також вказує на її тривалий, незавершений характер, який є звичним для дії, що відбувається у момент мовлення. Проте така здатність втрачається, коли дана форма вживається для вираження майбутнього часу. У цьому випадку форма $لْغَفَي$ позбавлена можливості вказувати на будь-яку видову характеристику дії [8, с. 11], наприклад: *نين شال ا موي دوع ي نلو رصم ىل ادغ ري طي* (З газети)

– Він завтра **летить** до Єгипту і до понеділка **не повернеться**.

Минулий час зіставлюваних мов достатньо обмежений у транспозиції до сферу майбутнього. Так, в українській мові лише іноді форми минулого часу доконаного виду транспонуються у майбутнє. Транспонуючись у майбутнє, форми минулого часу можуть позначати [3, с. 39 – 40]: 1) минулий із значенням близького майбутнього, яке межує з моментом мовлення (заввичай це лексеми, що позначають початок переміщення у просторі, напр. *поїхав, пішов*): **Пішла я спати**. І засинатиму з думкою про те, що в мене скоро буде нова прибуткова робота (З газети); 2) іронічне заперечення майбутньої дії: *Так він і повірив* (Він не повірить); 3) майбутня дія, яка може і не відбутися («допустове майбутнє» [3, с. 40]). В цьому випадку можлива дія сприймається як одна серед інших варіантів дій: *Припустімо, я виступив з доповіддю – і що з цього мені?* (розм.); 4) бажальне майбутнє; 5) небажаного майбутнього, цей вид транспозиції поширюється тільки на лексеми із семантикою негативного для мовця наслідку типу *пропав, загинув*. Використання дієслівної форми минулого часу доконаного виду вказує на наслідок реалізації певних дій. Семантика доконаності, результативності дії проєктується у сферу майбутнього: *Якщо Марія терміново не принесе мені відомості по кафедрі, я загинула* (розм.)

В арабській мові також надзвичайно рідко, зазвичай при вираженні клятви, дієслівна форма минулого часу $لْغَفَي$ разом із заперечною часткою $لَا$ може виражати категоричне заперечення майбутньої дії [8, с. 10]. Наприклад:

ادباً، تقول اذه نم فكشرا ل اذه يف تلعم ع ال (З газети)

– З цієї хвилини я **не працюватиму** в цій фірмі, ніколи!

При вживанні у поєднанні з частками *اذا، اذا، اذا* (та їх похідними *اذا، اذا، اذا* 'якщо', із прислівниками *اذا، اذا، اذا* 'якщо хто...', форма минулого часу $لْغَفَي$ отримує значення реально-умовної дії. Дана умовна дія, виражена формою минулого часу, як і будь-яка реально-умовна дія сприймається і відноситься до майбутнього [2, с. 477 – 478], наприклад:

لغو خ ا عم فق يدحل ا ل ا تب هذف تقولا ي ل ناك اذا (З газети)

– **Якщо в мене буде час, я піду до парку з твоїм братиком.**

У поєднанні з дієслівною формою умовного способу частка $لَا$ надає їй значення майбутнього часу з відтінком категоричного заперечення дії [2, с. 602]: *لَا يهذي نل* 'він (ніколи) не піде'.

Отже, зіставний аналіз виявив певну закономірність, притаманну обом зіставлюваним мовам, а саме «зрошення» МП теперішнього і майбутнього часів. Адже, реалізуючись в категоріальній ситуації, саме форми презенса арабської і української мов найчастіше виконують функцію віднесення дії до сфери майбутнього часу. Окрім того, існування поняття теперішньо-майбутнього часу в арабській мові вказує на слабкість, розмитість меж не лише ядра і периферії усередині МП теперішнього часу, але й навіть значну взаємодію мікрополів теперішнього і майбутнього часів. Форми ж минулого часу є транспозиційно обмеженими як в арабській, так і в українській мовах.

Результати дослідження показують, що транспозиційні можливості дієслівних форм минулого і теперішнього часів у сферу майбутнього зіставлюваних мов характеризуються достатньо високою ступеню ізоморфізму. Хоча, варто наголосити, що досліджувані транспозиції менш характерні для арабської мови, а транспозиція дієслівної форми минулого часу $لْغَفَي$ взагалі є надзвичайно рідкісною.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо в розвідці взаємодії ядерно-периферійних конститuentів ФСП темпоральності та особливості їх реалізації в категоріальній ситуації. Також важливою перспективою вважаємо дослідження особливостей темпорально-аспектуальних відношень.

Література:

1. Аскін Я. Ф. Категория будущего и принципы ее воплощения в искусстве / Я. Ф. Аскін // Ритм, пространство и время в литературе и искусстве. – Л. : Наука, 1974. – С. 67-73.
2. Ковалев А. А., Шарбатов Г. Ш. Учебник арабского языка / Александр Александрович Ковалев, Григорий Шамилевич Шарбатов. – Москва : «Восточная литература» РАН, 4-е издание, 2004 – 752 с.

3. Піддубська І. В. Функціональна периферія дієслівних форм минулого часу / І. В. Піддубська // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць – Донецьк : ДонНУ, 2009. – Вип. 19. – С. 38-43.
4. Піддубська І. В. Модальна і темпоральна транспозиція дієслівних форм : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / І. В. Піддубська; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – 19 с.
5. Русская грамматика : В 2 т. – Прага : Academia, 1979. – Т. 1. – 664 с.
6. Тарасова Е. В. Языковое поле как единица дидактической типологии [Текст]: Учеб. пособие для студентов IV – V курсов факультета иностранных языков (английское отделение) / Е. В. Тарасова. – Харьков : ХГУ, 1991. – 111 с.
7. Тарасова Е. В. Время и темпоральность / Е. В. Тарасова. – Харьков : Основа, 1992. – 136 с.
8. Храковский В. С. Видовременные отношения в системе личных форм глагола в арабском языке : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук / В. С. Храковский; – Ленинград : Б. и., 1961. – 18, [1] с.